Krigshandlingene i Moss i 1716

Av Ernst S. Andersen

Redigert av Edmund Schilvold

23. april 1716 begynner det som sannsynligvis er den mest dramatiske hendelsen som noensinne har funnet sted i Mosseskogen. Et kavaleri på seks hundre svenske dragoner galopperer sørover på Kongeveien så jordspruten står, for å komme sine landsmenn i Moss til unnsetning. Svenske soldater okkuperer nemlig på denne tiden Moss, der de har opprettet et støttepunkt for Sveriges angrep på Christiania. Men nå er svenskene i Moss blitt angrepet av en stor dansk-norsk styrke, og lyden av skuddsalver har fått dragonene, som befant seg ved Kambo, til å ane hva som er i ferd med å skje.

Midtveis mellom Kambo og Moss by blir imidlertid dragonene brått tvunget til å stoppe – flere titalls store og små trær ligger på kryss og tvers over veifaret, og gjør det nesten umulig å komme videre med hestene. Dragonene skjønner straks hva sperringen av trær betyr – de har ridd rett inn i et bakhold.

Et øyeblikk er omgivelsene dørgende stille. De svenske soldatene er gravede karer, men nå kjenner selv de en sviende følelse av frykt – de vet hva de nå kan vente seg.

Likevel – siden de er krigsvante som få andre soldater, fortsetter de å opptre rasjonelt, og forsøker straks å varsle den bakenforliggende delen av følget om situasjonen de er havnet i.

Men før de rekker å trekke seg ut av faresonen og iverksette en respons, smeller det øredøvende fra flere kanoner som alle befinner seg på kloss hold. I samme øyeblikk stuper et par av de fremste hestene. En av soldatene får hodet knust til det ugjenkjennelige. En annen mister en av armene. Blodet spruter utover bakken, og det grønne granbaret omkring.

Så smeller det igjen, denne gangen i musketter. Dragonene trekker sine våpen og prøver å skyte tilbake, men ilden deres har minimal effekt. Fienden ligger i skjul bak trær og store stokker, i et terreng som er som skapt for et bakhold, og snart vil kanonene være klare til avfyring igjen.

En rekke dragoner er nå enten døde eller hardt såret, og ligger i forvridde stillinger på veifaret, sammen med et virvar av utstyr og hester. Blant de få i den fremre delen av følget som ennå er mer eller mindre uskadde, er det i ferd med å oppstå full panikk. De prøver å komme seg

unna, men enda flere menn og hester stuper før de rekker å komme seg ut av det farlige området.

Før dette slaget er over, vil nærmere 30 av Carl XIIs beste soldater ha falt, og dansk-norsk suksess i Moss vil være sikret.

Hva er det egentlig som foregår? Hvorfor er Moss okkupert, og Christiania under angrep? Hva vil svenskene med Norge?

For å forstå det, må vi spole et stykke tilbake, og se på situasjonen i Norden og Europa på begynnelsen av 1700-tallet.

Den store nordiske krig – det svenske imperiet mot sure naboer

I dag vet de færreste noe særlig om Den store nordiske krig, og begynner man å snakke om ”krig i Moss”, vil nok de fleste assosiere disse ordene med andre verdenskrig og den tyske okkupasjonen. Men Den store nordiske krig er fortsatt en av de største militære utfordringene Norge noensinne har stått overfor, og i løpet av denne krigen fant det sted flere dramatiske hendelser i Moss og omegn – hendelser som var av stor betydning for nasjonens framtid.

Den store nordiske krig begynte, dersom man bruker Sverige og dets forhold til landene omkring som utgangspunkt, i år 1700, og varte helt til 1721, da Sverige omsider måtte kapitulere.

Ser man kun på forholdet mellom Sverige og dobbeltmonarkiet Danmark-Norge, kan man hevde at den begynte i 1709, da Danmark-Norge igjen sluttet seg til alliansen av land som kjempet mot Sverige, etter å ha vært ute av krigen siden et nederlag i 1700.

Bakgrunnen for krigen var at Sverige, i løpet av 1600-tallet, hadde erobret store landområder i østersjøregionen, og slik blitt noe av en stormakt i Nord- og Øst-Europa. Dette mislikte flere av naboene til dette området, deriblant Danmark-Norge, som følte seg truet av det svenske imperiet, og Russland, som hadde utviklet stormaktsambisjoner som Sverige til en viss grad sto i veien for. Danmark-Norge, Russland og Sachsen-Polen gikk derfor sammen i en allianse som hadde som mål å redusere Sveriges makt.

Til å begynne med vant imidlertid Sverige store seire over sine fiender, men etter hvert gikk krigen i alliansens favør, og da den tok slutt i 1721, hadde Sverige mistet alle sine oversjøiske besittelser.

Moss var, som vi skal se, åstedet for to viktige slag i løpet av denne krigen. Det første fant sted den 26. mars 1716, og det andre og største bare noen uker senere, den 23. april 1716. Hadde Sverige vunnet disse

slagene, ville kanskje en betydelig del av dagens Norge ha vært svensk område. På 1600-tallet ble Danmark-Norge tvunget til å avstå store arealer til Sverige: I nord Jamtland og Herjedalen, i sør Båhuslen, Halland og Skåne.

Opptakten til det første slaget i Moss: Svensk aggresjon besvares med norsk geriljakrig

Da svenskekongen, Carl XII, i 1716 bestemte seg for å invadere Norge, i et forsøk på å tvinge Danmark-Norge ut av den antisvenske alliansen, la han en dristig angrepsplan. For det første ville han sende en hovedstyrke på om lag tre tusen mann, under ledelse av general Carl Gustav Mørner, mot Christiania fra sør. For det andre ville han personlig lede en mindre styrke mot Akershus festning fra øst, og foreta et overraskelsesangrep på festningen.

Hans veivalg var hovedvinterveien fra Sverige til Norge, som gikk over Rømskog.

Carl XII rykket over grensen søndag 8. mars, og møtte til å begynne med ingen motstand. Men da folk ble oppmerksomme på invasjonen, manifesterte det seg en motstand, i form av bondemilitsen. Den besto av innrullerte bønder. Flere av disse hadde krigserfaring fra ulike steder i Europa, og var således gode soldater (dette i motsetning til bildet mange har av kvaliteten på norske soldater på denne tiden).

Bondemilitsen valgte en angrepsstrategi som best kan beskrives som geriljavirksomhet – hurtige angrep og raske unnamanøvre. Det norske landskapet var som skapt for dette. Dalsøkk og åsrygger ga den lokalkjente store fordeler, og lokale bønder og andre deltakere i dette ble etter hvert eksperter på denne typen geriljakrig. De svenske styrkene ble beskutt nesten daglig, og fikk bare sjelden anledning til å ta igjen. Dette virket sterkt demoraliserende på svenskehærens soldater.

Blant de mange beslaglagte brevene fra denne tiden, kan nevnes et brev fra en svensk offiser, Adlerfelt: ”…armeen lider varje dag under fiendens eld. Jag vet inte om vi blifver kvar hër eller om vi ska lemna detta förbannade land, som bara består av trånga pass från børjan til slut. Det här landet ser ut att vara skapt för rövarband snarare än armèr.”

Brev som dette gir inntrykk av at nordmennene, takket være topografi og lokalkunnskap, hadde et visst overtak, og at bondemilitsen etter hvert ytet betydelig motstand mot den svenske framrykningen. En svensk soldat skrev i et brev til sin far at:

”(…) Normännen är brava karlar och för vilka vi hava nog att gøra och försvara oss, när partiet är legalt. De är varken vilda eller svaga, och hade de allenast så många officerare som de hava dem käcke (soldater og bønder), så skulle de giva oss nog att gøra.”

Snapphaner sikrer vital informasjon

Mye av dokumentasjonen vi har tilgjengelig er brev ”oppsnappet” av bondemilitsen, som overfalt alle svenske kurerer de kunne finne.

De som sto for oppsnappingen ble for øvrig kalt for ”snapphaner”, et uttrykk mange kjenner til selv i dag.

I tillegg ble det gjort strategisk gode valg om å overfalle så mange som mulig av de svenske forsyningstransportene, og resultatet var at svenskene i Norge etter hvert manglet både mat og utstyr.

Svenskene tar kontrollen over Moss

Som nevnt rykket svenskekongen inn i Rømskog med sin styrke, mens hovedstyrken på tre tusen mann rykket inn i Norge fra sør, med start ved Holmedal kirke. Deretter gikk den over vestre Ed, forbi Fredrikstad, via Moss, med Akershus festning som endelig mål.

General Mørner og Carl XII møttes ved Hølen, og marsjerte deretter sammen videre. Men først ble det opprettet et magasin, med tilhørende lasarett, i Moss. Der ble de fleste fraktebøndene innlosjert, og syke og sårede soldater fikk plass på lasarettet.

I Moss ble også store mengder av trosset (vogner, hester og annen ekvipasje), samt proviant og ammunisjon, satt igjen.

Det kan nevnes at general Mørner også skulle forenes med generalløytnant Kristian Ludvig Ascheberg og hans ”Riksenkedronningens Livregimente” (Bohuslenske dragonregiment, de såkalte ”grønne dragoner”).

En del av de grønne dragonene var imidlertid sammen med Carl XII, under ledelse av oberstløytnant Ingel Casper Weinholz, og var derfor allerede nå ankommet Hølen. Disse ble sendt tilbake til Moss for å dekke forlegningen der, og for å opprettholde forbindelsen mellom generalløytnant Ascheberg og Sverige.

Ascheberg brukte mye tid i forbindelse med felttoget sitt alt i Sverige, og derfor kom han ikke over grensen før 23. mars.

25. mars ankom han Skjeberg, og der opprettet han sitt hovedkvarter.

Dagen etter fikk Ascheberg beskjed om angrepet som hadde funnet sted i Moss samme dag, men (heldigvis for Danmark-Norge) ikke før etter at det var mulig for han å komme sine landsmenn til unnsetning.

Oberstløytnant Weinholtz var på dette tidspunktet syk, og ble derfor, i likhet med andre syke, innlosjert på jernverket sammen med major Ludvik von Tessmar, som midlertidig var satt til å ha kommandoen over styrken i Moss.

Det første slaget i Moss, 26. mars 1716: Kaptein Steens modige storming av de svenske stillingene

I mars 1716 var det Peter Jacob Wilster kommandant på festningen i Fredrikstad. Wilster brukte en anselig sum (200 riksdaler) til å betale bønder, landmenn og allmue for å spionere på svenskene, og hvis mulig ta dem til fange. Det hendte imidlertid at han også brukte trusler i arbeidet med å rekruttere spioner.

Det norske etterretningsarbeidet var en vesentlig årsak til at nordmennene etter hvert lykkes i å ødelegge svenskenes planer. Takket være informasjonen fra dette arbeidet, visste Wilster snart at den svenske styrken som lå i Moss var relativt liten. Opplysninger som dette ble grunnlaget for hans beslutning om å gå til angrep. Intensjonen var å ødelegge det svenske støttepunktet.

25. mars 1716 beordret Wilster hundre soldater og underoffiserer fra Smålenske regiment, som var under kommando av kaptein Hans Wilhelm Rømer, til å marsjere mot Moss.

Videre ble hundre mann fra Fredrikstad garnison, under kommando av løytnant (for anledningen kaptein) Henrich Jürgensen Been, beordret om bord i fire sjalupper. Disse hundre mennene skulle ta sjøveien til Moss.

I tillegg ble kaptein Hans Otto Steen fra Bergenhusiske regiment beordret til Hafslund for å ta imot dragoner som også skulle delta i angrepet. 25. mars, klokka halv sju om kvelden, forlot Steen Fredrikstad til hest, og senere på kvelden møtte han løytnantene Bunde og Todderud, samt femti dragoner. Disse tilhørte Smålenske kompani – 2. Sønnenfjelske dragonregiment.

Kaptein Steen og dragonene tok seg til Moss via Opsund, over til sjøsiden og til Rygge. Kaptein Steen skulle så møte kaptein Rømer ved Rygge kirke.

Klokka fire på morgenen 26. mars holdt offiserene ”conceil” (råd). I løpet av det ble de enige om at kaptein Rømer skulle marsjere til de østlige delene av Moss. Kaptein Steen og dragonene red til ”Wærlen”

(Værlebukta), og ved fru Arentorfs brygge møtte han soldatene som hadde kommet sjøveien under kaptein Been.

Steen og Been holdt et nytt råd klokka sju denne morgenen. Been fikk ordre om å gå ut på isen i ”Mossebukten” (Mossesundet), og nærme seg jernverket fra sjøsiden. På den måten ville de ha jernverkets vestside under kontroll, og kunne hindre flukt eller angrepsutfall fra den delen av området.

Alarmen går hos svenskene

Planlagt angrep på svenskene var halv åtte, men ikke alt gikk etter planen. Idet Steen og mennene hans nærmet seg Moss kirke, hørte de plutselig lyden av svenske trommealarmer. Been hadde brukt for mye tid på turen over isen, og var blitt observert av svenske vaktposter. Nå var svenskene i full gang med å forberede seg på angrep, og gatene var allerede blitt forskanset med ”spanske ryttere”, spisse stokker i kryss, på rekke og rad langs en midtstokk.

Rundt Moss Jernverk var det dessuten satt opp palisader, og noe av den tilliggende bebyggelsen var også beskyttet av palisader.

Rådsnarhet redder dagen

Overraskelsesmomentet var i ferd med å gå helt tapt, og klokka var blitt nærmere ni. Steen kunne ikke vente lenger med å angripe. Mens han red for møte kaptein Rømer, som forflyttet seg langs byen øvre hovedgate, fikk han en idé som skulle vise seg å bli avgjørende for utfallet av slaget: Han bestemte seg for å storme jernverket med det samme, før svenskene fikk mer tid til å forskanse seg.

Steen og hans dragoner red nå i stor fart gjennom de øvre gatene i byen, og på tross av en del trefninger underveis, klarte de å nå fram til jernverket uten større problemer.

Ved jernverket oppsto det nå intense kamphandlinger. Men de norske dragonene skaffet seg snart et overtak ved å hogge ned svenskene med sine lange sabler (pallasker), eller skyte dem ned med sine pistoler før de rakk å bruke sine musketter (geværer).

Storebro ble, som en del av krigstaktikken, hogd ned og revet.

Men svenskene ga ikke opp ennå. I gården til verket sto de med kårdene i hånd, og det ble avfyrt et geledd med geværild. Likevel ble ikke noen av Steens soldater eller hester skadet.

Det ble etter hvert klart at svenskene, til tross for alarmen, ikke hadde rukket å samle seg godt nok til at de kunne yte en effektiv motstand. Dette takket være Steens lynangrep.

Kaptein Rømer angrep sykehuset (questhuset) som var opprettet ved kirken, samt magasinet i Thaulow-gården. Soldatene handlet raskt og effektivt, og hadde ingen større vanskeligheter med å slå ut den svenske motstanden.

Svenskene velger å overgi seg

Den svenske kommandanten, major Tessmar, forsto etter en stund at det ikke nyttet å fortsette kampen. Han kom derfor ut, sammen med en del av sine offiserer, og ba om ”pardon”. Dette innebar overgivelse, og aksept av fangenskap.

De svenske offiserene ”overga da sine kårder”, og underoffiserer og menige la ned sine våpen.

Foruten beslaglagt proviant og krigsmateriell, kunne nordmennene returnere til Fredrikstad med en rekke svenske fanger: Én major, to kapteiner, tre løytnanter, én feltprest, én adjutant, åtte underoffiserer og 265 menige. Flere av svenskene ble fanget av bønder, deriblant oberstløytnant Weinholtz og to underoffiserer. Disse ble i likhet med de andre svenskene brakt til Fredrikstad festning.

Etterspillet: For sene forsterkninger, og en rasende Carl XII. Ny svensk styrkeoppbygging i Moss.

Den svenske generalløytnanten Ascheberg ankom Moss med sine styrker senere samme dag, etter å ha ridd alt hva remmer og tøy kunne holde fra den svenske forlegning i Skjeberg. Men han rakk ikke å komme sine landsmenn til unnsetning. Nordmennene hadde nemlig fått greie på at Ascheberg var på vei, gjennom et oppsnappet ”expresse”, og hadde forlatt Moss klokka fire.

Så snart soldatene var dratt, stormet lokalbefolkningen inn i området for å forsyne seg av det som lå igjen.

Da Ascheberg og hans folk utpå ettermiddagen ankom Moss, og gjenopprettet svensk kontroll over byen, fant de derfor at så godt som alt av det som hadde vært i forlegningen var borte.

General Mørner måtte dermed bringe en del av sitt ”tross” til Moss, slik at forlegningen igjen fikk det antallet hester og det utstyret som var nødvendig for å få stedet til å fungere igjen.

Da Carl XII fikk høre om suksessen nordmennene hadde hatt, ble han naturlig nok rasende.

Artillerioberst Melchior Falkenberg, og en bataljon av Westmannslands regiment, ble nå sendt til Moss for å gjenopprette magasin, questhus, etc. Først og fremst for å dekke området Moss–Son–Såner.

Videre gikk ordren ut på å ta Larkollen havn, som var den dansk-norske hovedflåtens utskipningsarena.

Den svenske general Mørner befalte artillerioberst Falkenberg i Moss å holde lasarettene med forpleining, og å inndrive kontribusjoner (brannskatt) fra forskjellige instanser i Moss og omegn. Hver sagmølle: 100 riksdaler. Setegårder: 200 riksdaler. Moss Jernverk: 300 riksdaler, per uke. For å nevne noe. Mange andre bidrag ble selvfølgelig også pålagt innbyggerne.

Falkenberg og hans folk fikk gradvis nytt utstyr og nye forsterkninger fra Sverige til Moss. Han flyttet dessuten hovedforsvaret til Øvre torg (bakenfor Basartaket i dagens Moss), siden det ville være enklere å forsvare enn det mer åpne landskapet rundt jernverket.

Rundt Øvre torg bygde svenskene ekstra forsvarsverk, omgitt av palisader, og foran adgangen til plassen ble det satt opp ”spanske ryttere”.

Opptakten til det andre slaget i Moss, 23. april 1716: Omfattende dansk-norsk styrkeoppbygging, en plan for et angrep fra tre kanter

Kort tid etter det første norske angrepet, begynte forberedelsene til et nytt, som en del av den pågående krigen mot Sverige. Den dansk-norske kongen, Fredrik IV, sendte general Lützow og tre norske regimenter til Norge: General Hartvig Huitfeldts Bergenhusiske regiment, Cicignons geworbne regiment ”Norge” og general Buddes 2. Trondhjemske regiment.

I tillegg sendte kongen et holstensk artillerikompani med ti kanoner, samt en hel del danske offiserer og underoffiserer, siden det i Norge var en stor mangel på befal.

Viseadmiral Christian Carl von Gabel og hans eskadre (flåtestyrke) skulle stå for transporten av de nevnte regimenter.

Falchenberg sitt Westmanns regiment hadde sjøgrønn kjole med røde oppslag og fòr. Det var først i 1721 de fikk blå med gule oppslag og

17. april, etter seks dagers seilas, kom de nye styrkene til Fredrikstad, der de ble utplassert i leirer rundt om i distriktet, de fleste ved Rolvsøysund.

Viseadmiral Gabel beordret så galeier, skjærbåter og mindre fartøyer å slutte seg til hans eskadre for å frakte soldater og utstyr til Bragernes, der general Lützow hadde opprettet sitt hovedkvarter, og Moss. Gabel og Huitfeldt fulgte sammen med andre offiserer med på denne turen.

20. april ble det holdt krigsråd, og general Sponnecks anbefalinger ble antatt.

Som vi kan forestille oss, sydet Fredrikstad av militær aktivitet i denne perioden, Det var mye som måtte organiseres før det planlagte angrepet på Moss kunne finne sted.

En plan ble lagt for et angrep på Moss fra tre kanter:

Generalmajor Vincens Budde og tusen mann fra Fredrikstad garnison skulle marsjere nordover til Moss, og angripe de svenske stillingene fra sørsiden.

Fra Fredrikstad garnison under generalmajor Vincens Budde kom:

- 1.bataljon av 2. Trondhjemske regiment
- 1. bataljon av Cicignons geworbne regiment "Norge"
- Secondbataljonen av

Oberstløytnant Henrich Jørgen Huitfeldt og om lag 560 andre soldater skulle ta sjøveien til området nord for Moss, gå i land der, opprette en sperring på veien gjennom Mosseskogen, og angripe de svenske stillingene i Moss fra sør.

Viseadmiral Gabel fikk oppgave med å frakte H.J. Huitfeldt og hans menn til Moss. Når det var gjort, skulle han seile bort til byen og legge seg med armerte skip der, slik at nordmennene om nødvendig ville kunne angripe svenskene med kanonild.

Seilasen mot Moss, skip entrer Værla og Mossesundet

Natt til 22.april forlot to fregatter, flere dobbeltsjalupper og diverse galeier og skjærbåter Fredrikstad, og satte kurs for Moss, og klokka fem om morgenen passerte de eskadren til Gabel, som lå ved Larkollen.

Om bord var tusen bergenhusinger, trøndere og småleninger.

Kaptein Hans Otto Steen, mannen som hadde ledet dragonangrepet på svenskene i Moss 26. mars, skulle også denne gangen være med på å angripe svenskene i Moss, nå som kjentmann.

H.J. Huitfeldt hadde kommandoen over alle kompaniene som skulle ilandsettes ved Kambo. (Hans bror var oberst Hartvig Huitfeldt, og han var sjef for Bergenhusiske regiment.)

I løpet av kvelden 22. april ble alle båtene gjort klare for angrep. Fregattene ”Vindhunden” og ”Påfuglen”, samt en del mindre båter, skulle gå inn i Værla, så tett opptil byen som mulig.

Andre mindre båter skulle gå rundt Jeløy (det eksisterte ingen kanal på denne tiden) og legge seg i Mossesundet.

Ilandstigning ved Kambo i ly av mørket

Natt til 23. april nærmet de nevnte regimentene seg Kambo-området, i fartøyene til viseadmiral Gabel. Om bord var det tett og trangt. Så, mens det fortsatt var mørkt, begynte den risikable ilandstigningen. Soldatene tok sine våpen, og møtte ved sin fane og tambour. Gabel satte også i land en del av sine tømmermenn, slik at disse kunne bidra i arbeidet med å lage sperringer.

Av 560 mann som ble ilandsatt og avmarsjert mot Moss var:

- 370 soldater fra Ryggeske/ Mossiske , Huitfeldts kompani,
- søndre Jarlsbergske-Rømers gml. Reserve,
- Laurvigske kompani av s. Jarlsbergs nye res, under Todderud.
- 130 mann fra div. Bergenhusiske + Steens sognske 1. Res.
- Kaptein Butler (Han kom fra tidligere Høbbølske kompani av smålendske regt.) med menn fra nord og sørhollendske reserve kompani under Green og Hoffmann var også med i denne styrken.
- 24 utkommanderte landdragoner (disse bar ikke uniform, og var eldre soldater som kunne innkalles ved behov) og 3 underoffiserer av hvert kompani

Snart sto rundt 560 mann oppstilt på ilandstigningsstedet, i sine uniformer av forskjellig farge, avhengig av tilhørighet. Dette må ha vært et imponerende skue.

Men hva med resten av de tusen mennene? De forble om bord, som en reservestyrke.

Lokaliteten for ilandstigningen beskrives i kildene bare som et sted med en liten brygge ”ved Kambo”. Men nøyaktig hvor lå egentlig denne brygga? Dette vil vi sannsynligvis aldri kunne gi et sikkert svar på, men det er lov å legge fram kvalifiserte gjetninger:

Vika sørvest for Molbekktjernet, der Molbekken renner ut, ville ha vært et fornuftig sted å gå i land, siden dette er nær Moss, men utenfor synsfeltet til de svenskene vaktene ved jernverket. Stedet ville dessuten ha hatt plass nok til en oppstilling av mannskapene. Vi kjenner ikke til noen historie som forteller om en liten brygge her, uten at det er avgjørende.

Lindebaugen, nord for Molbekktjernet, ville kanskje ha vært et like fornuftig sted for en ilandstigning. Den lå enda litt lenger unna

jernverket, og bød også på arealer som kunne brukes til en oppstilling av mannskaper.

Vi vet dessuten at det her lå en liten brygge, til bruk for postlørja som fraktet post over Mossesundet til Kjellandsvik på Jeløy (en del av postruten fra Kambo til Vestfoldsiden).

Videre var det på grunn av postruten også en veiforbindelse mellom Lindebaugen og Kongeveien.

Kambobukta kan også ha blitt benyttet. Vi kjenner riktignok ikke til at det eksisterte noen brygge i Kambobukta i 1716, og veien til Moss ville ha vært en del lenger. Dersom soldatene dro kanoner fra skipene til stedet for bakholdet, virker en ilandstigning i Kambobukta mindre logisk enn en ilandstigning på Lindebaugen.

Forhogningen i Mosseskogen, et sentralt tiltak

Fra sjøen marsjerte de opp til ”defileet” (veien) fra Christiania til Moss. Denne veien ligger i dag like øst for Kongeveien, og tilhører altså en tidligere generasjon ”kongevei”.

Omtrent midt mellom Moss Jernverk og Kambo gård, altså inne i Mosseskogen, ble Gabels tømmermenn, og en avantgarde grenaderer, kommandert til å lage en forhogning, det vil si til å sperre veien med en stor bråte trær. På trærne som ble felt, lot man grenene være intakte, slik at man fikk en stor, kaotisk sperring som var vanskelig å forsere, spesielt for ryttere.

Dette var en essensiell del av krigstaktikken. Forhogningen ville kunne brukes til å stoppe eventuelle svenske forsterkninger som måtte komme nordfra for å hjelpe Falkenberg og hans soldater i Moss.

Oberstløytnant H.J. Huitfeldt beordret et kompani på 125 mann, samt en kaptein, til å posisjonere seg ved denne sperringen. Resten av styrkene marsjerte så videre mot Moss, for å ta del i angrepet på svenskene i Moss.

(Illustrasjon: Maleri av norske soldater som sprer seg ut på bakholdsplassen)

Byen omringes

Mens dette pågikk, seilte noen av båtene som var kommet inn i Mossesundet videre sørover, mot jernverket og byen, med viseadmiral Gabel som kommandør. Målet var å dekke Moss fra sjøsiden ”a la porte

pistolet” – med åpne kanonporter. Marinerne om bord (infanterister til sjøs) gjorde seg klare til et eventuelt angrep.

Budde, som hadde startet sin mars fra Rolvsøysund og Fredrikstad dagen før, ankom sørsiden av Moss tidlig samme morgen, 23. april. Han kommanderte da sine mannskaper ut i området fra Vansjø og ned til Værlesanden. Dermed var snart også den søndre og østlige siden av den svenske befestningen i Moss dekket av norske styrker.

Så langt var alt gått etter planen. Angrepet kunne begynne.

De første trefningene, svenskene lover å kjempe til siste mann

Den første trefningen skjedde like nord for jernverket, klokka seks om morgenen. Noen svenske dragoner kom overraskende ridende over en liten bru over det nordre og minste av Mosseelvas to elveløp, og oppdaget Huitfeldt og hans menn før de var kommet fram til brua. Dragonene fyrte da av noen salver mot nordmennene, og Huitfeldt responderte med å gi ordre om angrep. Men dragonene returnerte til byen før de norske soldatene rakk å besvare skuddsalvene.

Fra Gabels fartøy ble det nå avfyrt ”løsenskudd”, et signal til svenskene om at nordmennene var villige til å ”parlamentere” (forhandle). En tambour ble så sendt inn til byen for å høre om svenskene ville overgi seg, og få ”quarter” (kost og losji, med status som fanger).

Den svenske kommandanten, Falkenberg, svarte da at han ville slåss til siste mann. Men det må ha vært tøft for han å beskue alle de norske mannskapene som var oppstilt i manngard rundt den svenske befestningen, samt de armerte båtene i sundet nedenfor.

Angrepet begynner, tapper svensk motstand, blodige gatekamper

Etter denne mislykkede parlamenteringen, skjøt Gabel ”dansk løsen”, et signal om at slaget kunne begynne. Gabel kunne nå ha begynt å beskyte svenskene med båtenes kanoner, som det var hele 64 stykker av, men han lot det være, siden krigsrådet hadde besluttet at kanonild mot byen burde unngås, dels fordi det kunne skade de norske styrkene, og dels fordi man ønsket minst mulig ødeleggelse av bygningsmassen i byen.

Noen få salver ble likevel skutt fra de norske båtene, men disse var trolig kun skremmeskudd, ment å demoralisere svenskene.

Svenskene var selvfølgelig nå i full gang med å forberede seg på angrepet som ville komme. Soldatene hadde barrikadert seg og tatt forskansning, og spanske ryttere var satt ut i gatene. Svenskene hadde også tatt opp

posisjoner i husene, samt på takene av disse. Der lå de og ventet, og forberedte seg på angrepet. Antallet svensker var temmelig stort.

Huitfeldt var som nevnt kommet ut for ild fra svenske dragoner ved ”Lille Bro”, der han kunne se svenskenes forvaktpostering. Men ett eller annet ble nå bestemt i forposteringen, og svenskene flyttet seg plutselig sørover til Storebro. Derifra åpnet svenskene ild mot nordmennene med sine musketter.

Svenskenes kuler nådde imidlertid ikke fram til nordmennenes rekker, de ble avfyrt på for langt hold, og Huitfeldt, som den erfarne kriger han var, beordret en del av sine menn til å spre seg ut i lendet og overfalle svenskene fra sidene. Taktikken til Huitfeldt fungerte, og svenskene ble tvunget lenger og lenger innover i byen.

Nå gikk også Budde til angrep. Denne styrken var blitt delt i to: Den ene delen kom opp langs Skovgade og Enggade, over Skarmyra, mot torget. Den andre delen kom i retning Kongensgade, over raet.

Krigshandlinger dominerte snart bymiljøet. Luften ble fylt av knallene fra pistoler og geværer, klangen av stålet i sabler og kårder, og de ville skrikene fra angripende, sårede og døende menn. Ved sentrum og ved Øvre torg skal det ha oppstått utallige blodige fektekamper.

De ytre svenske postene ble etter hvert tatt. Sersjant Sibbern og ”Øtkens dragonregiment” var involvert i blodige og intense fektninger ved magasinet, og også andre steder.

Etter hvert som minuttene gikk, ble kampene mer og mer intense, og svenskene mer og mer desperate. Svenskene ble beskutt fra alle tenkelige kanter – fra tak, fra vinduene, fra dører og fra palisadene. Noen ble skutt til døde, noen ble gjennomboret av kårder og bajonetter, og mange fikk hogd av fingre eller armer.

Striden var minst like intens i området Huitfeldt inntok. Soldater fra svenskenes forpost søkte tilflukt i husene i området, men ble innhentet og nedkjempet av nordmennene.

Idet Huitfeldts soldater kjempet seg sørover mot Storebro, møtte de kraftig motstand fra et kompani svensker, og dette ble snart en av slagets største begivenheter. Svenskene forsvarte seg med stor tapperhet, og kampen ble dermed både hard og langvarig.

Ved questhuset oppsto det også harde kamper, og der falt blant annet kapteinløytnant Ewen Wahl (fra Cicignons regiment).

Den neste norske offiseren som ble drept var en løytnant. Nå kom 48 nye norske soldater dette stedet til unnsetning. Av disse ble to drept omgående.

Svenskene kjempet slik som Falkenberg hadde sagt at de ville gjøre: Til siste mann. Resultatet ble noe nær et blodbad. Døde og blødende soldater lå både i gatene og inne i husene.

Falkenberg velger døden framfor overgivelse

Budde kom etter hvert fram til Øvre torg, og det skal ha vært fra dette at Budde tilbød Falkenberg overgivelse og ”quarter”. Men Falkenberg avviste tilbudet, og uttalte at han foretrakk å dø i Moss framfor å bli hengt i Sverige.

General Budde var på dette tidspunktet 56 år, og deltok trolig ikke i kamphandlingene. Han sto nok heller og beskuet dem fra et egnet sted, sammen med noen av sine høyere offiserer.

På plassen bak Basartaket sto det også kraftige kamper, og også der lå det

Bakholdsplassen fra 23. april 1716, som ligger i sentrum av Mosseskogen, må kunne sies å være et av skogens viktigste historiske steder. På dette stedet utførte norske styrker handlinger som kan ha vært avgjørende for framtiden til nasjonen Norge, selv om vi ikke kan hevde slikt med bravur. Stedet danner også et knutepunkt for nesten alle veitraseene gjennom området.

Stedet er i løpet av de siste tiårene blitt nøye undersøkt, det er gjort funn av både uniformsrester, våpen, kanonkule-fragmenter, skrotladninger og mye annet som sannsynligvis stammer fra slaget i 1716. Funnene bidrar til å dokumentere hvor slaget fant sted, og bekrefter informasjonen i de skriftlige kildene.

Noen av funnene representerer imidlertid et lite mysterium. Som nevnt over er det funnet en rekke spor av bruk av kanoner. Vår konklusjon er at disse må stamme fra 23. april 1716, for andre krigshandlinger i området kjenner vi ikke til.

Topografien tilsier at kanonene er avfyrt lokalt i landskapet, der kulefragmentene er funnet, og funnene forteller om et overfall rettet fra vest mot øst.

Eksperter på krigføring i den aktuelle perioden, undrer seg over at det ble brukt kanoner i bakholdet, siden det ikke var vanlig å dra med seg kanoner til bakholdsplasser som den i Mosseskogen.

Men båtkanonene var jo relativt lett tilgjengelige da ilandstigningen skjedde, og dersom ilandstigningen fant sted nedenfor området der vi i dag har Molbekktjernet, er det ikke utenkelig at kanoner ble fraktet opp i skogen fra båtene.

Skrotladninger, det vil si metallskrot pakket inn tøystykker, er, som kanonladninger, effektive våpen mot en samlet gruppe, og siden det er funnet utallige hesteskosømmer og andre metallrester på slagplassen, kan vi anse det for dokumentert at slike

etter en stund døde og sårede soldater overalt. Av offiserer mistet nordmennene blant annet en kaptein Skram.

Men det Øvre torg er mest kjent for i dag, er at Falkenberg ble dødelig såret like ved, inne i en bygning på oversiden. Huset var da helt gjennomhullet av kuler.

Da Falkenberg var falt, og svenskene sto uten leder, ble det blåst ”appell” til overgivelse. ”Raison” ble meldt, og svenskene la ned sine våpen. Slaget var over.

Falkenberg var fortsatt i live, men døde av skadene dagen etter.

Betydningen av sperringen i Mosseskogen

Nordmennene vant altså til slutt, etter ha vært igjennom svært harde kamper, men hadde det ikke vært for sperringen i Mosseskogen, og soldatene som der lå i bakhold og hindret svenske forsterkninger i å komme til Moss, kunne utfallet ha blitt et ganske annet.

For mens kampene i byen pågikk for fullt, fikk Huitfeldt en ”expresse” beskjed fra kapteinen som var stasjonert i Mosseskogen: En stor svensk kavalerienhet var i ferd med å angripe. Huitfeldt forlot da Moss med nok en kaptein og enda 125 mann for bistå soldatene ved forhogningen. Det var uhyre viktig å hindre de svenske dragonene i komme forbi sperringen.

(Illustrasjon: Maleri av svenske ryttere som blir beskutt på Mosseskogen)

Svenskene som hadde ankommet Mosseskogen, var nemlig dragoner fra svenskekongens livgarde, under kommando av general Dellvig. Dette var håndplukkede, svært erfarne soldater, og dersom de skulle lykkes i å nå Moss, ville de kunne påføre nordmennene store tap.

General Dellvig var egentlig på vei til Sverige for å arrestere Ascheberg, som ifølge Carl XII hadde brutt ordre og forlatt Norge på grunn av feighet. Men på veien hadde han hørt skytingen i Moss, og forstått hva som var i ferd med å skje.

Generalmajor Vincens Bugge stod som offiser i dansk-norske regimenter fra 1684 til 1689, og også som underoffiser før det.

Etterpå gikk han over i utenlandsk tjeneste for prins Eugen av Italia som generaladjutant-løytnant under generalfeltmarskalk-løytnant Christian Gyldenløve.

Major i Gregers Juels dragonregiment av det danske hjelpekorps i 1702, og som premiermajor samme sted.

Tilbake i Norge i 1704 ble han oberstløytnant i Guldalske komp av Nordenfjelske dragonregiment.

I 1710 ble han utnevnt til oberst, og fikk kommandoen over det gjenopprettede 2. trondhjemske nasjonale infanteriregiment. Med dette deltok han i felttog i Båhuslen i 1711, og i Holstein og Nord-Tyskland (Erobringen av Tønning, landgangen på Rügen og Stralsunds erobring) i

Dellvig og 600 dragoner forsøkte nå kjempe seg igjennom forhogningen for å komme sine landsmenn i Moss til unnsetning, men de drøyt hundre nordmennene holdt stand, etter kort tid ankom Huitfeldt med forsterkninger.

Det oppsto harde trefninger med svenskene, men nordmennene greide å drive dem tilbake.

Svenskene ga imidlertid ikke opp. De satte hestene sine i sikkerhet, og etter noen minutter angrep de igjen, denne gangen til fots. Det ble nå enda hardere kamper, men nordmennene greide å stå imot svenskenes angrep, som etter hvert så seg nødt til å gi opp forsøket på å nå Moss.

Vi vet ikke sikkert hvor mange svensker som falt under kampene inne i Mosseskogen, men ifølge svenske rapporter var det 28.

(Illustrasjon: Bilder av funn (Det finnes også et bilde av Edvin K. Andersen i Moss Avis etter funnet))

Overveldende dansk-norsk seier, store svenske tap

Etter å ha jaget bort svenskene ledet av Dellvig, hastet en del av nordmennene tilbake til Moss for å delta i angrepet der.

Kampene i Moss pågikk i om lag to timer før dansk-norsk seier var sikret.

Av svensker som denne gangen ble tatt til fange i Moss var oberst Falkenberg, som døde dagen etter, elleve andre offiserer, en prest, en kommissær og 508 soldater. To estandarter (rytterfaner), to regimentsfaner og massevis av proviant, våpen og krigsutstyr ble også tatt som krigsbytte. Fangene ble sendt til Fredrikstad, Vestfold, Telemark og Danmark (Jylland).

På dansk-norsk side døde én løytnant, én kapteinløytnant og én kaptein, samt 29 gemene. Tre offiserer og 86 gemene ble skadet.

På svensk side ble om lag hundre mann ble drept. Når det gjelder sårede, har man ingen eksakte tall.

En del ”marodering” ble det også. Lokalbefolkningen forsynte seg nok en gang av det som lå igjen etter svenskene, og som de norske styrkene ikke hadde tatt bryet med å samle inn.

To dager senere kom General Sponneck og oberst Hartvig Huitfeldt til Moss for å ta over styrkene der. Med seg hadde de om lag to tusen mann fra Fredrikstad. I denne omgang var krigen mer eller mindre over hva Moss angikk.

Svenskene forlater Norge, kaller tiden der ”en skremmende affære”

Carl XII trakk seg nå ganske snart ut av Norge. Tapet av Moss var nok den viktigste årsaken til det.

De svenske ”karolinerna”, som soldatene fra Sverige ble kalt, var etter hvert utmattet av kriging, sult og sykdommer. Motstanden de fikk i Norge bidro til dette.

En svensk veteran blant offiserene skrev senere at han hadde deltatt i elleve store slag. ”men aldrig sätt något liknande som i Norge i 1716” og han kaller det videre ”dèe effroyable – en skremmende affære”. Svenskene fikk etter hvert en langt større respekt for ”broderfolket” i vest.

Sverige ble til slutt tvunget til forhandlingsbordet, der Storbritannia og Frankrike dikterte betingelsene. Den endelige avslutningen på Den store nordiske krig var i freden i Nystad i 1721. I Nystad måtte Sverige avstå store landområder til Russland.

Sveriges utilfredshet med krigens resultat førte til Den russisk-svenske krig (1741-1743), Gustav IIIs russiske krig, og finskekrigen.

Harde gatekamper i Moss og Christiania, og senere i Fredrikshald, kombinert med festninger svenskene ikke greide å innta, og ikke minst det faktum at lokalbefolkningen overøste svenskene med all den djevelskap de kunne finne på, bidro til at svenskene følte frykt i Norge, og at armeen led store tap. Krigerkongen Carl XIIs hardbarkede karolinere var ikke uovervinnelige.

Carl XII angriper igjen, men drepes

I 1718 gikk Carl XII igjen til angrep på Norge. Denne gangen ble han imidlertid selv drept. Det skjedde 11. desember 1718, ved Fredriksten festning. Hvem som skjøt, og med hva, er ennå ikke avgjort med sikkerhet. Dette mysteriet forsøkes nå løst gjennom vitenskaplige undersøkelser av kongens kranium.

I skrivende stund produseres det også en film om dette kapittelet i krigen.

Minnesmerke over Huitfeldt og Steen?

Budde har, som tidligere nevnt, fått en egen plass i Moss sentrum oppkalt etter seg. Det er fristende å spørre: Burde ikke en liknende heder bli Huitfeldt og Steen til del?